

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н.
КАРАЗІНА

Кафедра української мови

**ХУДОЖНЬО-МОВНА ІДЕАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ЛЕНІНА В
УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО
ТОТАЛІТАРИЗМУ**

Кваліфікаційна робота
студентки 2 курсу
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.01 «Українська мова
і література»
Голощاپової Єлизавети Олександрівни

Науковий керівник: Філон Микола Іванович,
кандидат філологічних наук, доцент

Харків – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	5
1.1 Тоталітарний дискурс	5
1.2 Література тоталітаризму.....	8
1.3 Мова радянського тоталітаризму	14
Розділ 2. СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬО-ІДЕОЛОГІЧНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ТИРАНА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ	23
2.1. Характеристика образу Леніна в поезії для дітей.....	23
2.1.1. Роль заголовків у ідеалізації образу Леніна	23
2.1.2. Вплив зменшено-пестливої лексики на дитячу свідомість	25
2.1.3. Характеристика мовних засобів побудови образу Леніна	
2.2. Образ Леніна в літературі для дорослих	34
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	46

ВСТУП

Актуальність теми. За кілька останніх десятиріч суспільство активно трансформувалося під впливом масових засобів, телебачення та інтернету. Сучасний світ повниться інформацією різної якості, велика частина якої створена для маніпуляції людською свідомістю. У часи, коли термін «гібридна війна» став повсякденністю, а фейки та маніпуляції неймовірно поширені, важливо розуміти, за допомогою чого можна впливати на людську свідомість і яку роль в цьому процесі відіграють мова. Важливу роль у цих процесах відіграє художня література, особливо поезія, тим паче, якщо йдеться про недемократичне суспільство колишньої совєцької України. Звернення до української літератури соціалістичного тоталітаризму відбувається постійно, бо тогочасні впливи та настанови й досі відлунюються у сучасному суспільстві.

В українській філології означену тему досліджують Дяченко Н. М. [11], Масенко Л. Т. [22], Лімонченко В. В. [20], Наливайко Д. С. [24], Чабанна М. В. [33], Хархун В. П. [35, 36].

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати особливості мовного конструювання образу тирана-вождя в українській поезії, виявити чинники мовної маніпуляції читачів, дослідити прагматичні функції досліджуваних творів.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- виявити риси тоталітарної особистості, яка формувалася під впливом тогочасної ідеології;
- визначити роль літератури у маніпуляціях людською свідомістю та суспільними настроями;
- дослідити зразки дитячої поезії, присвяченої Леніну; виділити і класифікувати мовні засоби, за допомогою яких здійснюється маніпуляція свідомістю;

- розглянути поезії, розраховану на дорослу аудиторію; виділити спільні наративи з дитячою літературою;

Об'єктом дослідження є дитяча збірка «Слухаємо про Леніна» та поезії українських письменників про вождя комуністичної Росії..

Предметом дослідження є мовні засоби, за допомогою яких витворювався образ Леніна.

Основними методами дослідження є контекстний аналіз (досліджено видозміни значень лексем залежно від контексту), лінгвокультурний аналіз (застосовується у зв'язку з художньою рецепцією фольклорних образів) та семантичний аналіз (у зв'язку з аналізом семантики сталих словосполучень у межах тоталітарної ідеології).

Практичне значення одержаних результатів полягає у поглибленні теми мовних маніпуляцій та подальшому використанні під час аналізу закономірностей політичної мови того часу.

Структура дослідження визначається його метою й завданнями. Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків, списку використаної літератури, завершується анотаціями. Загальний обсяг дослідження 46 сторінок та 53 сторінок списку використаної літератури (73 позиції).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Тоталітарний дискурс

Термін «тоталітаризм» запропонував італійський журналіст Дж. Амендола у 1923 році. Автор терміну вживав його на позначення режиму Бенніто Муссоліні, який він намагався встановити у тогочасній Італії. Пізніше науковці дійдуть висновку, що тоталітарними можна називати режими Радянського Союзу, Італії та Німеччини.

Філософіня Ганна Арендт у своїй книзі «Теорія тоталітаризму» наголошувала, що тоталітарні держави при різній ідеології мали схожі механізми насадження влади. Ознаками тоталітарного режиму називали наявність єдиної правлячої партії, спільної ідеології, цензури, проголошення «Великої Мети», державний контроль над усіма сферами людського життя, репресії, мілітаризація держави, створення ілюзорного ідеального світу. [2] Також головними установками були беззаперечна і тотальна вірність системі, жорсткий контроль над особистістю, насадження ідеологем. [21].

Тоталітарний режим прагнув створити цілу систему догматів, яка докорінно змінювала особистість, її поведінку та бажання. Подібний процес нівеляції персоналії був направлений на формування повністю залежної від держави особистості, яка не могла вийти за межі прописаних владою істин [64, 148]. Загалом тоталітаризм прагнув утворити замкнутий простір усередині держави, позбавлений контроверсійних думок, особливо тих, що суперечать загальноприйнятій ідеології. Влада у такій системі ставала центральною фігурою, суспільство ж навпаки стиралося до «сірої маси».

Історики наголошують, що тоталітарний режим Радянського Союзу відрізнявся від режиму в Німеччині і Італії. Комуністичні ідеї суспільної власності призвели до ліквідації приватної власності, зосередивши у руках держави владу над економікою [53]. Тому науковці наголошують, що у Радянському Союзі тоталітаризм трансформується у соціалізм.

Наслідком Жовтневої революції стала нівеляція колишньої соціальної ієрархії. Нові соціальні групи були нечіткими, суспільство стало неоднорідним, а отже розрізненим. Цей процес дав владі можливість маніпулювати людьми та налаштовувати їх один проти одного [45]. Відбувалась так звана атомізація, тобто розрив соціальних зв'язків у суспільстві. Зокрема під загрозою опинялися родинні зв'язки. Влада боролася з ними за допомогою звинувачення не тільки «злочинця», а й усієї його родини, що ставило родичів перед вибором: відцуратися від звинуваченого чи розділити його долю [21].

Радянська влада створювала модель життя людини, у якій контролювала кожен етап від народження до самої смерті. Абсолютна спланованість, шаблонність, стандартизованість життя була визначним критерієм тогочасної політики. Кожен аспект життя людини був задокументований і прописаний. Людина опинялась серед вихолощеної ідеологізованої системи, заповненої міфами та ілюзіями ідеального радянського життя.

Під впливом соціалізму формувався особливий тип особистості. За допомогою ідеологічних догматів, цензури та постійного терору, режим керував емоціями, поведінкою людей. Люди мислились не як окремі персоналії, а як частина сірої одноманітної маси, підкорена системою. Особистість формувалась в умовах ізольованого штучного простору, втрачала гострість розуму, індивідуальність, здатність до критичного мислення [33]. У той час як повноцінна особистість повинна формуватися під впливом протиріч, різних точок зору, внутрішніх конфліктів, соціалістична особистість напроти позбавлена внутрішніх переживань, нормальних етапів розвитку індивідуальності, а отже – застигла.

Олена Старовойт, відслідковуючи вплив тоталітаризму на сучасну творчу особистість, зазначає, що навіть через десятиліття суспільство не змогло остаточно позбавитись від його впливів. Серед залишків соціалістичних тенденцій науковиця згадує безініціативність народу, небажання шукати альтернатив, упевненість у правоті керівників тощо [64]. Тоталітарна система

була побудована таким чином, що задля впровадження ініціативи з народу потрібно було пройти через заплутані бюрократичні процедури. Це створювало лише ілюзію народовладдя, насправді зосереджуючи владу у руках еліти.

Утримуючи усі аспекти життя, владна верхівка отримала змогу контролювати суспільство на усіх етапах. За допомогою атомізації, розділення суспільства з'явилася система доносів. Цензура допомагала утворювати стерильний інформаційний простір. Проте науковці наголошують, що владі не вдавалось повністю побороти опір людей. У першу чергу система діяла проти так званої інтелектуальної еліти, яка критично оцінювала радянську дійсність. Таким громадянам чинилися перепони у роботі та навчанні, найактивніших винищували. Наталія Купина стверджувала, що більшість членів тоталітарного суспільства характеризувались «двоєдушністю», тобто ідеологічні установки у їх свідомості співіснували поряд із їдкою іронією, гумором, критикою, яким знаходилось місце лише «у себе на кухні» [17].

Також система широко послуговувалась засобами індоктринації. Упевненість в істинності ідеологем формувалась за допомогою навчання і виховання дітей з малечку. Такий тип виховання не закладав потребу до критичного мислення і об'єктивних оцінок навколишньої дійсності.

Радянська влада тримала у руках всі аспекти суспільного життя. Постійна пропаганда насичувала життя людей. Телебачення, радіо, література та інші аспекти культурного життя повністю підпорядковувались партії та цензурувалися. Творчі потенції ідеологізувалися та видозмінювалися під вигідні світоглядні орієнтири.

Науковці відзначають, що соціалізм зайняв місце релігії, яку сам і витіснив. Ідеологічні догмати буквально замінили релігійні, місце Бога зайняла держава або культ особистості, замість молитов, ікон і ритуалів – промови, портрети і паради [45]. Промови вождів зазвичай пафосні, виголошені підвищено офіційною мовою з використанням штампів, особливих конструкцій. Тогочасні політики мали манеру будувати мову так,

щоб усі здобутки і перемоги відчувалися як колективні, ті, що стосуються кожної окремої людини.

За соціалізму у мову входить багато нових термінів, які пізніше назвуть совєтизмами, тобто лексемами, які називали реалії соціалістичної картини життя і вийшли з сучасного вжитку. Вважається, що мова може впливати на свідомість, і режим цим уміло користувався [14]. Купіна називає мовною політикою свідомий ідеологічний вплив на лексичний склад мови. Мова є чудовим засобом пропаганди, створення провладної картини світу.

У радянські часи бачимо постійне вживання з ідеологічною метою лексем або стійких висловів. Вони мали закріплену семантику і вписувались у категорію «хороший» – «поганий». Наприклад, лексеми «комуністичний», «ідейний», «колективізм» вживалися у шанобливому контексті. Антиподами їм були лексеми «буржуазний», «індивідуалізм», «формалістичний». Індикатором мовної політики стала семантична зміна лексеми «інтелігентний», яка набувала презирливого відтінку.

Соціалізм сформувався із тоталітаризму на радянських теренах і захопив владу, ідеологізував життя людей, що призвело до деградації особистості, зростання атмосфери страху та масових репресій. Влада створювала ілюзію ідеальної держави та максимальної підтримки суспільства за допомогою контролю суспільного життя: мови, літератури, радіо і телебачення.

1.2 Література тоталітаризму

У тоталітарному суспільстві література, як і багато інших аспектів суспільного життя, проходила жорстку цензуру і слугувала інструментом пропаганди. Традиційно прийнято розподіляти літературу радянського періоду на «офіційну» і «підпільну». Остання, зазвичай, писалася «в стіл», тому що суперечила вимогам до літературних творів. Офіційна література друкувалася і просувалася владою, вона створювалася на державне замовлення і суворо дотримувалася канонів партії.

Мистецтво впродовж всього свого існування була засобом впливу на суспільство. Художня література має вплив на свідомість людей, за допомогою неї можливо маніпулювати суспільними думками, викривлювати людські погляди. Ознакою тоталітарного режиму є використання літературних творів для пропаганди. Дослідники відзначають, що введення суворих обмежень у літературі радянського періоду відбулося поступово.

На початку 20-х років ХХ ст. відбувся розквіт літературного життя, незважаючи на революцію і громадянську війну. Саме у ці роки творили М. Хвильовий, В. Підмогильний, Ю. Яновський, М. Йогансен. Було утворено багато літературних організацій («Пліг», ВАПЛІТЕ», «Гарт»). Однак поступові обмеження призвели до викорінення цього процесу: літературні організації було розформовано, загострення режиму поступово вилилося у хвилю критики, тиску на письменників, процес закінчився репресіями, винищенням культурної еліти, яке пізніше назвали «Розстріляним відродженням».

Закладення підвалин радянського міфу починалося ще до революції. Наприклад, В. Ленін у статті «Партийная организация и партийная литература», написаній у 1905 році, обґрунтовує зв'язок літератури і партії. У тексті наголошується на необхідності підпорядкування літератури владі. Стара література піддається критиці за «індивідуалізм» та подається як засіб збагачення авторів. Нова ж література має функціонувати лише як «гвинтик» нової системи, підпорядковуватись партії та в усьому їй догоджати. При цьому пропагується, що тільки партійна література може бути по-справжньому вільною, бо вона звільнена від індивідуалізму і капіталізму. Заклики до контролю авторів лунають вже тоді: пропагується, що літератори обов'язково мають бути частиною партії, а недостатньо ідейних письменників варто виключати з літературного процесу [19].

Утиски літераторів розпочалися майже через 30 років після виходу цієї статті. Науковці пов'язують загострення ситуації з приходом до влади Сталіна. Одним з перших документів, що почали утиски літератури, стала постанова ЦК ВКП (б) від 23 квітня 1932 року „Про перебудову літературно-художніх

організацій”. Багаточисельні літературні угруповування було заборонено, замість них створену Спілку радянських письменників, яка мала на меті об’єднати літераторів усіх союзних республік.

Тенденція до неприродного об’єднання різних національних літератур в одну «радянську» зберігалася і надалі. Наприклад, у Постанові ЦК КП(б)У «Про перекирення і помилки у висвітленні історії української літератури в “Нарисі історії української літератури”» 1946 року окремо наголошується на тому, що пролетарська література має бути міжнародною, автори різних республік мають об’єднуватися і співпрацювати. Окремим пунктом проголошується, що «Об’єднання пролетарських письменників України повинно увійти в товариські стосунки з такими ж письменницькими об’єднаннями Росії, Білоруси, Грузії та всіх інших союзних та автономних радянських республік» [28]. Подібне стирання кордонів міжнаціональними літературами є спробою стирання національної свідомості як такої.

У цій постанові помічаємо ще кілька важливих елементів контролю літератури: проголошується, що українська література має відійти від «буржуазних» містичних ідей (найчастіше такі епітети радянська критика вживала у зв’язку з творчістю неокласиків) і зосередитися на змалюванні робітничого селянського життя. А якщо літератор раптом іде «не тим шляхом», радянська критика має повернути його на шлях істинний. Цькування критики роками було одним із ключових інструментів режиму у боротьбі з інакодумством. Наприклад, жертвою подібного став Олександр Довженко, який змушений був витримувати вибачатися за свої твори.

Контроль над літературним процесом досяг того ступеня, коли жоден автор не міг друкуватися без дозволу влади. Спеціальні цензори відслідковували усе, що пропонувалося в друк, дозволяли собі коректури або взагалі забороняли твір. Поступово єдиним способом заробітку для письменників стала праця на державу. Були створені такі умови, щоб письменники розуміли, чого від них чекає влада і рухали творчий процес у цьому напрямі, бо ідеологічно неправильну роботу не тільки неможливо було

надрукувати, виявлення рукопису з невігідними партій ідеями могла позбавити життя або праці на все життя.

Вікторія Перцева у статті «Держзамовлення як принцип існування художньої культури соціалістичного тоталітаризму» вказує, що вплив влади докорінно змінив літературний процес. Якщо раніше автори орієнтувалися на суспільство, тобто «відповідає (чи намагається відповісти) на питання, які ставить перед ним час і суспільство [26]». Але за радянських часів єдиним джерелом літературної діяльності стає державне замовлення.

Література з творчого пошуку перетворилася на чітко орієнтоване ремесло. Автор у першу чергу творив з прагматичних цілей і мав усвідомлювати лінію партії, підкорятися її ідеологічним вимогам. Літературні твори мали писатися під конкретні події, серед них дослідниця подає важливі політичні події: ювілеї, пам'ятні дати, великі досягнення у сфері народного господарства й військові перемоги [26]. Крім того робота митців контролювалася спеціальними комітетами, які перевіряли і затверджували усе написане. Зрозуміло, що в таких умовах якість літературних творів знижувалася. Вже наприкінці 50-х років «замість творчої взаємодії це призводило до відособлення та ізоляції справжніх талантів [26]».

Створення соцреалізму – це протяжний у часі процес, який відбувався протягом усього існування радянського союзу. Його розвиток можна назвати повністю штучним явищем – на відміну від інших літературних стилів, які розвивалися шляхом літературного пошуку і взаємодією із різноманітними суспільними явищами, вектор розвитку соцреалізму повністю визначала влада.

Із розвитком соцреалізму поступово утверджується канони радянської літератури. І, хоча постулати соцреалізму відкидають авангардистські течії через їхню нереалістичність, дослідники відзначають, що сам соцреалізм мав утопічні риси. Твори того часу формували в голові читача утопічний світ достатку і благополуччя, у той час як радянський союз таким не був.

Утопічність радянської літератури проявлявся у багатьох аспектах. Перш за все, література соцреалізму необ'єктивно дивилася на минуле – уся минала історія розглядалася і реконструювалася «з огляді ну репрезентацію соцреалістичних ідей» [36]. У той час деякі дослідники наполягають, що минуле у класичному розумінні перестає існувати: стираються природні зв'язки з минулим, тому що воно трактується абсолютно по-новому і використовується лише для творення утопічного теперішнього [6; с. 46].

Дослідники бачили утопічність майже у всіх аспектах існування соцреалізму: у описі сучасності, яка трактувалася як створення нового світу, у якому торжествує усе радянське; у описах тогочасного суспільства, яке змальовувалося ідеальним і ідейним. Нова модель суспільства виглядала як піраміда, де в основі знаходиться народ, а на вершині – вождь [6; с. 45].

Літератори творили абсолютно нову реальність – життя в країні було ідеальним і ситим, «видатні громадяни» абсолютно героїзовані, вороги поставали жалюгідними і карикатурними [36]. При цьому із творів часто послаблювався конфлікт: ворогом змальовували або абстрактне «закордоння», або підступні і безчесні вороги народу. Часто твори того періоду нагадували боротьбу «хороших із ще кращими».

Література того часу тяжіла до змалювання світу через призму народу. Усі твори мали бути близькими до розуміння народної маси, возвеличувати і героїзувати її. Крім того серед національних літератур існувала певна «ієрархізація»: для різних національних літератур існували «великі» і «малі канони». Для української літератури, наприклад, відводилася роль змалювання і оспівування сільського життя [36].

За часів соцреалізму повністю руйнується не тільки традиційний процес творчого пошуку – естетична категорія зазнає великих змін. Гарним тепер вважається не традиційні категорії минулого, вводяться критерії за поняттями «радянське/нерадянське» [6; 110]. Естетичними вважаються речі, вигідні партії: самовіддана праця на партію, вміння терпіти в тяжкі часи, возвеличення

вождів і т. ін. Ідеологічні мотиви вплітаються в літературу, стають її невід'ємною частиною.

Людина більше не розглядалася як центральне місце у творі, література відійшла від психологічних понять, від намагань зобразити мисленнєвий процес, як це було притаманно реалізму. Людина стала частиною держави, «гвинтиком» великої країни, який мав підтримувати її існування [46]. Особистість більше не мала бути винятковою, володіти якимись винятковими моральними якостями, стикатися з конфліктом – у соцреалізмі людина мала бути працьовитою, самовідданою і покірною.

При цьому герой соцреалізму також пов'язувався із державою. Герой соцреалізму активний, ідеалізований, ідеологізований. Усе, що він робить, робить для держави, його розвиток відбувається як робітника, частини державної системи, він бореться за комуністичний ідеал, а не за особисті потреби [35]. Література соцреалізму не має штовхати на героїчні дії, тому що такі ідеї є небезпечними для партії. Тому починається героїзація повсякденних звичайних речей.

Автор соцреалістичних текстів трактується не як творець чи літератор, а як «письмовий станок», за допомогою якого виголошуються партійні істини. В. Харкун пише, що первинним автором соцреалістичних творів завжди є влада у особі вождя [35]. При цьому справжній автор повинен мати фундаментальні уявлення про канон і чітко розуміти, що від нього хоче почути влада, а про що писати не варто. У першу чергу літератори мають бути свідомими патріотами, зображувати вигідне для держави [7]. Невигідне для держави ігнорувалося, ніби цього ніколи не існувало.

Отже, за радянських часів література із виміру естетичного і філософського переходить у ідеологічну площину: стає знаряддям для впливу, формування нової колективної особистості, частини колективу, яка працює заради партії.

1.3 Мова радянського тоталітаризму

Мова – важлива частина свідомості кожної людини. За допомогою мови формується мовна картина світу, яка впливає на людську свідомість і уявлення про світ. Тому мова не тільки спосіб комунікації, а й знаряддя впливу на суспільство. Закономірно, що тоталітарна держава впливала на індивідів. Вплив офіційної пропаганди був поступовим, проте дієвим. Маніпулятивні механізми вплелися в мову, стали невіддільною її частиною. Офіційна пропаганда використовувала найрізноманітніші мовні засоби, щоб спотворювати сприйняття пересічних читачів.

Вплив політики на мовні складники суспільного життя визнають більшість дослідників, проте не існує єдиного терміну на позначення мовних процесів, які відбувалися в Радянському союзі. У наукових роботах ці процеси могли включатися в загальне поняття політичної мови. Політичною називають мову, що обслуговує політичні цілі, використовується для пропаганди. Її основні функції – переконання людей і спонукання до певних політичних дій [11]. Крім того політичні мови набувають певних рис залежно від режиму, який обслуговують. Політична мова демократичного суспільства буде різко відрізнятися від політичної мови авторитарного режиму.

Також виділяють термін «тоталітарна» лінгвістика, відмежовуючи мову, яка розвивається під впливом тоталітарного суспільства. На мову в такій системі впливає офіційна ідеологія, яка використовує мову для впливу на суспільство і формування потрібних думок [52]. Таку мову описують як групову мову, яка циркулює в офіційному спілкуванні, не зачіпаючи приватну сферу життя [73].

Дослідники часто використовують термін, який прийшов з художньої літератури, а саме з антиутопій Дж. Орвела «1984». У своєму романі він створив штучну мову, яка мала обслуговувати режим ангсоцу і координувати свідомість людей, щоб запобігти будь-яким сумнівам і ворожим думкам. «Новояз» чи «новомова» будувалася таким чином, щоб людина навіть не могла сформулювати думку, яка іде проти основної ідеології. Крім того за

допомогою неї в людській свідомості створювалася нова картинка світу, яка відкидала будь-що несанкціоноване офіційною ідеологією [20]. Новомова з роману так добре передавала тенденції авторитарного впливу на мову, що деякі дослідники вважають за доцільне використовувати цей термін на позначення мови тоталітарного режиму.

Основною метою трансформації офіційною ідеологією мови є не тільки декларування своєї єдино правильної думки та ствердження вигідних їй думок, а й створення утопічного світу. В свідомості людей творили новий образ навколишньої дійсності, у якому початок світу починався з Революції, а партія стала головним моральним і світоглядним орієнтиром. Мова допомагає підміняти реалії, маніпулювати фактами та спотворювати дійсність. Такі перетворення в мові характеризуються деформацією семантичного компоненту слова, за допомогою такого семантичного зсуву утворюється ідеологема [44]. Через догматизованість тогочасної політичної мови слова ідеоматизувалися, тобто набували стійких контекстів вживання [34]. Тому тоталітарна мова стає більш догматизованою і втрачає вільне функціонування слів.

Науковці визначають основні характеристики політичної мови тоталітарної держави. Наприклад, Оксана Забужко наголошує на суворому наслідуванню офіційних норм та малому словниковому запасі [13]. Дяченко і Мечникова вказують на розмитій семантиці слів, фантомності висловлювань, ірраціональності, театральності і непослідовності [11]. Така мова зосереджена не на передачі інформації мовцю (що є основною функцією в комунікації людей), а для маніпуляцій свідомістю людей. Для ідеологічного впливу на мову найчастіше використовують не пряму брехню, а замовчування, деформацію сенсу, маніпуляції [42]. У співвідношенні «оратор» – «слухач» також відбуваються зрушення. Той, на кого направлена промова, ніяк не може сам стати «оратором». Така мова не прилаштована на діалог, вона може лише постулювати ідеологічні семи і не потребує відповіді [43].

Формування «тоталітарної лінгвістики» відбувалося поступово і багатоетапно. Ідеологія вживлювалася в мову, змінювала її і запроваджувала за допомогою мови ЗМІ, офіційних документів, промов політиків і т. ін. З їхньою допомогою відбувається формування політичних цінностей, ідеалів. Вплив на культурне життя суспільства відбувався поступово. Особливо в цьому допомагали засоби масової інформації, які знаходилися під повним керівництвом режиму і грали ключову роль у формуванні суспільної думки [42].

Трансформація стандартної мови у мову тоталітарного режиму відбувалася на всіх рівнях – політичному, культурному, художньому, мовознавчому. Режим поступово запроваджував свою мовну політику. Одним із найяскравіших процесів Радянського Союзу була тотальна русифікація. До складу СРСР на той час входили сотні народностей, які мали свою мову і культуру. Тогочасний режим марив стиранням кордонів між націями і об'єднанням усіх народностей в одну. Тому лейтмотиви рівності всіх націй почали змінюватися, офіційна ідеологія наголошувала на ролі російської мови як мови міжнаціонального спілкування, розпочавши процес мовної асиміляції населення. Російську мову спочатку ввели як обов'язкову для вивчення, а потім зробили її офіційною мовою освіти, відкидаючи національні [52]. Російська мова постійно насаджувалася як «общесоюзна». Жодна національна мова ніколи не функціонувала без прив'язки до російської – офіційна ідеологія наголошувала на взаємодії і гармонійному співіснуванні мов, ховаючи за цими евфемізмами поступове зросійщення національних мов [31; с. 32]. Це призводило до двомовності і занепаду національних мов.

Зросійщення української мови відбувалося різними способами. Дослідники звертають увагу на постійному калькуванні з російської, замість перекладів [17], використанні словотвірних моделей, притаманних російському словотвору [31; с. 201], механічному перенесенні російської граматики на інші мови [24], словники, сповнені ідеологічними тезами. Тоталітарна мова утворювалася під впливом російської мови та офіційної

ідеології, проникала в український простір, підпорядковувала собі публіцистику, художню і наукову літературу. Вплив тоталітарного режиму особливо позначився на українському мовознавстві. Науковців, які наполягали на віддаленості української і російської мов, називали націоналістами і репресували [49]. Офіційна пропаганда рішуче заклеїла правопис М. Скрипника 1928 р., в якому були введені питомо українські риси (затверджена літера г, м'яка л і т. ін.) [13]. Подібне було недопустиме, бо українська мова мала корелюватися з російською. Тому у 1933 р. до українського правопису були внесені ряд поправок, які максимально наближували до російської мови: вилучено літеру г; запроваджену нову зросійщену термінологію, змінено правопис іншомовних слів [56]. Всього до правопису було внесено 126 поправок. Деякі особливості правопису 1928 року було повернено в редакції 2019 року.

Політична мова тоталітарного режиму розвивалася роками, поки не перетворилася в упорядковану систему зі своїми тенденціями і закономірностями. Мова мала створювати таку комунікацію, при якій в мові виникають двозначні висловлювання, які рясніли деталями, але не давали достатньої інформації [42]. Ці політичні ходи перетворювали комунікацію із суспільством на замилювання очей. Адресати висловлювання вловлювали лише поверхневий зміст і не заглиблювалися у висловлене. Існувала тенденція вживати найпростіші слова і звороти, тобто відбувалася орієнтація на найнижчі верстви населення.

Лексичні складники зазнала багатьох деформацій під час цього процесу. Насамперед відбувалася політизація мови. Значення слів змінювалося, зазвичай, ставало вужчим. Відповідно до постулатів, які виголошував ще Дж. Орвел, звужене використання лексем сприяє обмеженню комунікації. Публічне спілкування поступово змінюється від вільних форм до набору лексем, певного коду, який поступово втрачає свій зміст [31; с. 43].

Лексичний склад мови змінився. Зі словникового складу публічної мови було усунуто ряд слів, які не гармоніювали з тоталітарною ідеологією, так

звані «зайві слова» [73]. Одночасно з цим виникли слова, вживання яких звузилися до кількох контекстів, ідеоматизувалися. Наприклад, прикметники «радянський» чи «революційний» вживалися в позитивних контекстах; «буржуазний» і «імперіалістичний» навпаки стали носієм яскравої негативної оцінки. При цьому вживання цих слів так розширилися, що поступово відбулося послаблення лексичного значення, ритуальна функція переважила семантичну.

Тоталітарна мова обросла своїми граматичними особливостями. Дослідники наголошують на кількох аспектах. Серед них зникнення суб'єкта мови. Мова знеособлюється, поняття, про яке йдеться в численних статтях та доповідях стираються за допомогою зникнення особових дієслів. Замість них використовують віддієслівні іменники «на –ание, -ение, -ация» [31; с. 24]. Поширюється вживання прикметників. Оцінна складова домінує над лексичним складом мова, тому ідеоматизовані прикметники диктують адресату, які емоції повинно викликати викладене в тексті [31; с. 26]. Специфіка радянської риторики призвела до розширеного вживання майбутнього часу [73]. Ідеологічна система працювала на створення міфу про щасливе майбутнє, яке допомагало відволікати увагу суспільства з сучасних проблем на майбутні перемоги.

Теперішній час зникав, він зливався з майбутнім. Цей прийом використовувався для маніпуляцій: щасливе майбутнє не було десь далеко попереду, воно вже ніби починалося [18]. Сприйняття часу в тоталітарній дійсності деформувалося таким чином, що відлік часу починався революцією 1917 року. Проте дореволюційна історія трактувалася як рух до «загальнорадянської» дійсності [13]. Події і факти трактувалися у вигідному для ідеології світлі. Модель світу також спеціально трансформувалася у людській свідомості.

Тоталітарна мова відрізнялася стереотипністю, штампованістю, беззмістовністю та одноманітністю. У всіх публічних сферах насаджувалися

банальні беззмістовні оцінні звороти, які заміняли адекватну інтерпретацію подій.

Для мовної картини того часу було характерним творення бінарного світу. Дійсність ділилася за моделлю «своє» – «чуже», ці явища яскраво протиставлялися [31; с. 19]. За цим розподілом закріплювалося відповідне оцінне значення. Лексеми «радянський», «соціалістичний», «пролетарський» можна було ототожнити з прикметником «хороший», у той час лексичне значення цих слів з часом майже повністю стерлося. Так само і лексеми «космополітичний», «поміщицький», «буржуазний» викликали асоціацію з чимось чужим і поганим.

У тоталітарній мові значного поширення набули евфемізми. Режим надавав перевагу маніпулювати таким словами на свою користь. За допомогою евфемізмів відбувалося стирання негативних явищ, навіть найгірші дії перетворювалися на буденність. Так, наприклад, замість слова «війна» використовувалися більше нейтральні лексеми: «операція» чи «конфлікт», замість слова «розстріл» казали «вища міра покарання» і т. ін.

Під час опису ворожої політики навпаки евфемізми зникали, їхнє місце займала гіпербола [31; с. 34]. Перебільшення виявлялося у описі закордонної дійсності – вона трактувалась як «похабний світ», стикалася з «неймовірно важкими питаннями», а політичні процеси проходять завдяки «непримиримим сутичкам» ще й «під ворожими поглядами». Таке протиставлення підкріплює картину утопічного «радянському світу», якому протистоїть хаотичний та непостійний «буржуазний світ».

З приходом радянського режиму в мову почали активно вплітатися аббревіатури і скорочення. Їх було безліч і вони використовувалися у всіх сферах соціального життя: «колгосп», «партквиток», «спец», «агітпроп», «ГУЛАГ», «ЦК», «КПРС», «комсомол» та багато інших [31; с. 35]. З першого погляду таке широке використання скорочень і аббревіатур можна сприйняти за засоби мовної економії, що спрощували використання складних термінів. Проте ще Дж. Орвел наголошував, що таке нагромадження скорочень

допомагало пришвидшити мисленнєвий процес та суттєво звузити значення цих термінів. Скорочення не викликали асоціацій, носії мови вживали їх, не заглиблюючись у внутрішній зміст. Така мовна маніпуляція спрощувала мислення та полегшувала пропагандистські процеси.

Стертим значенням відрізнялися і партійні гасла, якими ряснів тогочасний публічний простір. Гасла використовувалися на агітплакатах, під час демонстрацій, у промовах чиновників, в газетних статтях. Гасла відрізнялися урочистістю, повторюваністю та пануванням партійних наративів [31; с. 20]. Вони використовувалися для закодовування у людській свідомості ідеологічних думок, утворення стійких асоціацій [13]. Гасла закарбовувалися у людській свідомості та деформували картину світу.

Під час формування суспільної думки мовні одиниці використовувалися для засудження та демонізації явищ, які йшли всупереч режиму. Так можемо говорити про цілий шар лексики, який виник для позначення «небажаних» соціальних груп. [31; с. 95]. Ця лексика була елементом мови ненависті та існувала за допомогою навішування ярликів на певні суспільні верстви. Найбільше від цього потерпали заможні люди та інтелігенція. Ярлик «буржуа», як називали багатих людей, мав яскраву негативну конотацію [31; с. 52]. За ним стояв сформований образ егоїстичного пана, який цурається головного аспекту щасливого суспільства – «общесоюзної єдності».

Створення промовистих ярликів стало поширеним засобом демонізації людини. Наприклад, лексеми «зрадник батьківщини» і «ворог народу» набули неймовірної сили [31; с. 81]. У свідомості пересічного читача виникала асоціація, що знищення «ворога народу» принесе суспільству користь.

Для текстів тої доби характерна дегуманізація людей, тобто використання лексики, яку не використовують для позначення живих істот [31, с. 95]. До так званих ворогів ніколи не вживалося слово «люди», замість цього вживали «колишні люди», «елементи», «кулаки». Ці мовні маніпуляції призводили до стирання особистості, що стояла за подібною назвою. Відбувалася дегуманізація, що призводило до байдужості суспільства до

репресій і знищення цілих суспільних класів. Адже слово «елемент» не викликало асоціацій із живою людиною, не викликало жалю у пересічного громадянина – навпаки ці слова-тригери викликали ненависть та презирство.

Для демонізації всього ворожого у публічній мові використовувалася пейоративна лексика, тобто лайка. Вона вводилася у публічну сферу і допускалася при змалюванні «ворожого світу» [31; с. 115]. При цьому її використовували у газетах, так і підчас промов посадовців. З вищих трибун могли прозвучати слави «рожа», «подлец», «отродье» і т. ін. Такий агресивний виклад використовувався для змалювання ворога у поганому світлі, викликати осуд та відразу.

На противагу «ворожому світові», який старанно паплюжили у публічній сфері, змалювання радянської дійсності рясніло перебільшеннями і схвальним епітетами. Одним із яскравих образів того часу була партія. Точка зору партії була завжди правильною, бо передавала піклування про «трудящийся народ». Основним міфом була єдність народу і партії, який сприяв широкій довірі населення, а отже полегшенню впливу на суспільну думку [18]. Партія змальовувалася як постійний орієнтир, іти проти партії означало стати ворогом і бути вилученим із системи. Поруч із партією стояв образ вождя, навколо якого утворювався «культ вождя». Тоталітарний міф наділяв його абсолютним авторитетом. Образ вождя підносився над усім суспільством, але пропаганда змальовувала його максимально близьким до народу, тому часто вживалися лексеми «друг», «батько» [31; с. 201].

Сталіна тогочасна ідеологія змальовувала як люблячого батька, вчителя, друга, готового провести «нову радянську людину» до світлого комуністичного майбутнього. Довкола нього створювалася «тріада вождь – учитель – друг» [31; с. 171]. Це допомагало створити авторитет у очах суспільства і одночасно з цим максимально наблизити вождя до народу, імітувати близькі стосунки.

Ленін натомість ідеологією зображався як старий лагідний дідусь. Культ Леніна почав формуватися після його смерті і поступово розповсюдився і

закріпився в суспільній думці. Нав'язування культу відбувалося з самого дитинства – за допомогою дитячої літератури, шкільної програми. Також зображення хлопчина-Леніна носили на значках жовтенята. У свідомості дітей малечку закладали, що «Ленін – друг всіх дітей», виховуючи фанатичну прив'язаність. Поширене було називання Леніна за ім'ям по батькові – «Ілліч». Це була традиційна шаноблива форма, проте вона начебто наближала мовця до постаті вождя – таке звертання звучало інтимніше і створювала близькість у свідомості людей [31; с. 176]. Образ вождя сакралізувався, він виступав провідником до світлого майбутнього, яке так активно обіцяв тоталітарний міф.

РОЗДІЛ 2

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬО-ІДЕОЛОГІЧНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ТИРАНА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

2.1. Характеристика образу Леніна в дорослій літературі

2.1.1. Роль заголовків у ідеалізації образу Леніна

Заголовок є важливою частиною структури твору. Це надтекстовий, графічно виділений елемент на титульній сторінці чи початку твору, що впливає із змісту твору, передає змістову канву твору. Перші заголовки передавали зміст якнайповніше – вони могли складатися з декількох речень і давали точне уявлення про зміст твору. З часом заголовки еволюціонували. Автори почали прагнути до лаконічності і точності. Заголовки еволюціонували, їхній зміст розвивався. Заголовки ставали частиною мовної гри: вони могли вказувати на головних героїв, проблеми, розглянуті в тексті, місце дії, літературний жанр тощо. Поступово заголовки ускладнилися – вони вказували на зміст завуальовано за допомогою метафор, алюзій, цитат тощо. За заголовком міцно закріпилася інформативна функція – назва твору на самому початку налаштовує читачів на сприйняття авторських інтенцій. Заголовок відіграє важливу роль – він впливає на читача, налаштовуючи його не потрібну хвилю.

У збірці «Слухаємо про Леніна» 8 поезій, кожна має заголовок. Тематично їх можна розподілити на декілька груп. До першої групи входять заголовки, у яких фігурує ім'я Леніна. Наприклад, у вірші «Володя Ульянов» в заголовку винесене справжнє ім'я Леніна. За своє життя той використовував багато псевдонімів, але Ленін був одним з найпоширеніших.

Автор використовує його, відсилаючи до образу маленького хлопчика, який свого часу був зображений на значках «жовтенят». Важливою також є не офіційна форма імені *Володимир*, а більш проста і повсякденна, зменшено-пестлива – *Володя*. Це одразу налаштовує читача на позитивне сприйняття Леніна. У наступному вірші «Слухаєм про Леніна» уже вживається псевдонім,

в ньому Ленін розглядається як державний діяч, який змальовується із захопленням та повагою. Лексема *Ленін* у цьому випадку навпаки встановлює певну дистанцію між вождем і читачем. Тут Ленін змальовується як орієнтир, до якого повинна прагнути кожна людина. Також необхідно звернути увагу на побудову заголовка. Фраза «Слухаєм про Леніна» концентрує увагу на процесі вивчення життя Леніна як на чогось важливого, без чого не може відбуватися життя кожної дитини.

До другої групи можна винести заголовки, у яких фігурує лексема *Ілліч*. Вона перегукується з попередньою групою, проте називання на ім'я по батькові має інший контекст, ніж у попередньому випадку. Звертання *Ілліч* було поширене і відсилало до форми поваги, яку використовували для називання старших людей. Також під час вживання цієї лексеми можемо казати про інтимізацію спілкування із суспільством, тому що подібні пошанні форми використовувалися лише для спілкування між знайомими людьми, які добре ставилися один до одного. Форма *Ілліч* вживається для утвердження авторитетності вождя.

До другої групи належать заголовки «Любим Ілліча», «Ілліч і дівчинка», «За наказом Ілліча». Вірш «Любим Ілліча» другий у збірці. Заголовок одразу спрямовує читача на відповідне сприйняття образу, регламентуючи любов до Леніна як обов'язкове почуття кожної людини. Важливою є форма дієслова «любим» – друга особа множини включає читача в перелік тих, хто любить Леніна, впливаючи на його світосприйняття. У вірші «Ілліч і дівчинка» Леніна постійно називають «Ілліч». Це підтверджує образ Леніна як мудрого, авторитетного лідера. Схожий контекст у вірші «За наказом Ілліча» – Ленін авторитетний керівник, його ставлять у приклад молодому поколінню.

До третьої групи можемо віднести заголовки, пов'язані з природою. Заголовок «Стежка в горах» передає зміст вірша: символ стежки, якою ходив Ленін, і справді ключовий у поезії. Проте цей образ не такий простий – у стежку вкладається зміст «життєвої дороги». У словнику Жайворонка «Знаки української етнокультури» одне із значень дороги – «дорога — це прожите

життя, а її кінець — це смерть» [12]. Тобто оця стежина, якою ходив Ленін, набуває ширшого змісту його життєвого шляху. Тому не дивно, що в творі наголошується, що стежку люди шанують і оберігають.

Вірш «Під ясними зорями» у свою чергу відсилає нас до інших народних уявлень. Ясні зорі – постійний епітет, який широко вживається у народній творчості. Людина, яка є частиною певного народу, змалечку несвідомо сприймає загальнонародні культурні концепти, спільні для усіх представників. Заголовок вірша апелює до внутрішніх культурних кодів. Але зміст змінюється – замість фольклорних мотивів у поезії оспівується Ленін, відбувається змалювання його постаті як ключової в житті кожної дитини.

В останню тематичну групу можемо віднести заголовок «Прапорець». Поруч із гербом, лозунгами, зображеннями вождів, революційними гаслами червоний прапор був яскравим символом тоталітарного режиму. У вірші змальовується святкова демонстрація, на якій дитина із прапорцем на плечі батька радіє перемогам революції. Такий спосіб впливу на формування свідомості дитини є одним із базових чинників ідеологічного кодування особистості в умовах комуністичного тоталітаризму. Ідіологеми режиму пов'язуються у свідомості дітей із родинною близькістю («Із прапорцем червоним /Я в тата на плечі» [30, с. 12]) та з образом щасливого дитинства.

2.1.2. Вплив зменшено-пестливої лексики на дитячу свідомість

Зменшено-пестлива лексика в українській мові характеризується яскравим конотативним елементом, що формується за допомогою спеціальних суфіксів (-еньк, -есеньк, -ісіньк-, усіньк-, -юсіньк-, -ок, -к- тощо). Головна функція зменшено-пестливої лексики – не тільки називати предмет, а й давати йому оцінку. Зменшено-пестлива лексика виражає позитивне ставлення, прихильність до певного явища дійсності, а іноді й ніжність, щирість.

Вживання зменшено-пестливої лексики під час комунікації з дітьми стає принципово важливим. Діти сприймають світ через призму свого невеликого досвіду, а перші соціальні взаємодії починаються саме з родини. Батьки і

родичі дуже часто вживають у спілкуванні з дітьми зменшено-пестливу лексику, щоб передати свої теплі почуття до дитини, ніжність. Малеча з дитинства запам'ятовує, що подібні слова мають позитивне значення, асоціюються із щастям, безпекою і родиною, тому використання зменшено-пестливої лексики у маніпулятивних цілях є дуже продуктивним явищем. У збірці «Слухаєм про Леніна» така лексика також широко використовується. Можемо виділити кілька підгруп.

Зменшено-пестлива лексика використовується на позначення: 1) осіб, зокрема малих дітей («мале дівча», «маля», «діток яснооких», «хлопчєня з розумними очима»); 2) явищ, пов'язаних з природою («хмарка», «квітоньки», «садок»); 3) предметів побуту («пилка», «ріжок»); 4) ідеологом («прапорєць», «пісєнька»).

Зменшено-пестливі лексеми, що вживаються на позначення дітей, використовуються у віршах «Володя Ульянов» та «Ілліч та дівчинка». У першому випадку словосполучення «хлопчєня з розумними очима» та «малєнький хлопчина» використовуються для опису малєнького Леніна («*Виріс той з малєнького хлопчини, / Хто велику партію створив.*» [3; с. 6]). Зменшено-пестлива лексика у даному випадку використовувалася для створення позитивного враження про Леніна. Це перший вірш у збірці, який знайомить нас із його постаттю. Діти одразу стикалися не з грізним і незрозумілим дорослим політиком, а дітям їхнього віку, а лексеми «хлопчина», «хлопчєня» лише посилювали позитивне враження, яке виникало у дитини.

У поезії «Ілліч та дівчинка» дитину називають «маля», «мале дівча». Використання саме таких слів відбувається через це, що у вірші змальовується, як Ленін допоміг покинутій дівчинці. Приділена увага ставленню Леніна до дитини: («*Було роботи в Ілліча, / Що й словом не сказати... / Здавалось – міг би на дівча / Уваги не звертати. / Та він узяв маля, зігрів, / Дав їсти, дав і пити... / Ілліч ненавидіти вмів, / Та вмів він і любити* [30, с. 8]»). Через використання лагідних форм стосовно дитини передається ставлення до неї

самого Леніна. Підкріплює цю думку рядок: *«Трудящих палко він любив, / Їх діток яснооких [30, с. 8]»*. Образ Леніна постає як втілення ідеї мудрого дідуся, кращого друга усіх дітей.

Друга група зменшено-пестливої лексики – назви, пов'язані з природою. Це найпродуктивніша група зменшено-пестливих слів у збірці. Наприклад, у вірші *«Слухаєм про Леніна»* змалювання природи відбувається для протиставлення: навколишню красу затьмарюють історії про Леніна, які читає вихователька. Пестливі слова додають ідеалістичності змалюванням природи: *«Десь в саду пиляє пилка, / Пролетіла тихо бджілка, / Вітер гілоньку хитає, / Старша ж далі знов читає [30, с. 6]»*. При цьому навіть найгарніші природні пейзажі не можуть відволікти дітей, бо: *«А нам тес і байдуже, / Бо ми слухаємо дуже: / Книжку Старша розгортає, / Нам про Леніна читає [30, с. 6]»*. Тобто у свідомість дітей закладається, що життя Леніна набагато цікавіше і краще, ніж ігри надворі з друзями. Крім того викладається у рядок *«Хмарка в небі он біжить – як щасливо в світі жить [30, с. 8]»* вкладається мотив, що щасливе дитинство без постаті Леніна було неможливим.

У вірші *«Любим Ілліча»* під час змалювання навколишнього світу теж використовувалися пестливі слова. Але в цій поезії відбувається поява самого Леніна, і саме після його приходу простір розширяється і прикрашається: *«Заспівали діти / Пісеньку дзвінку: / Як нам гарно жити / В нашім дитсадку! / І, здається, Ленін / Вийшов у цей час / У садок зелений, / Щоб послухать нас [30, с. 4]»*. Складається враження, що дитсадок хороший і садок зелений, бо Ленін туди завітав. В дитячу свідомість закладається думка, що зустріч з Леніним – це найкраще, що з ними може статися ледь не в усьому житті.

Вірш *«Під ясними зорями»* також містить розлогі описи природи. Це остання поезія в збірці, тож можемо сказати, що вона підсумовує викладене. Тут використовуються зменшено-пестливі *«квітоньки»* і *«стежечка»*. Вірш ніби підбиває підсумки, вказуючи, що ж важливе для дітей: *«Назбирані під соснами, / Під липами і кленами, / Найперші наші квітоньки / Приносимо до Леніна [30, с. 14]»* та *«Під зорями червоними, / Під стягами священними – /*

Найперша наша стежечка прослалася до Леніна [30, с. 14]». Пестливі слова «квітоньки» і «стежечка» стають центральними у строфах, на них зосереджується увага. У першому випадку концентрується увага на «найперших квітоньках», які зібрані для Леніна. В стандартному світосприйнятті кожної дитини найважливішими людьми на світі завжди йдуть батьки або родичі, тобто люди, які виховували. А у вірші акцент оцієї найважливішої людини переноситься до Леніна. Стежечка до Леніна також ключовий елемент строфи – знову з'являється мотив дороги, якій в символічній свідомості народу асоціюється із плином життя. І те, що стежечка приводить дітей саме до Леніна, стверджує нові світоглядні ідеали, відмінні від традиційних.

Третя група зменшено-пестливої лексики – це слова на позначення предметів побуту. У вірші «Слухаєм про Леніна» вони вживаються на рівні з назвами природних елементів: «*Як в саду заграв ріжок – / вийшли ми на моріжок [30, с. 6]*» та «*Десь в саду пиляє пилка, / пролетіла тихо бджілка [30, с. 6]*». Вони використані для змалювання навколишнього світу, знайомого для кожної дитини, бо звук ріжка, що кличе на вулицю, чи пилки, були буденними і знайомими, створювали відчуття безпеки. У вірші «Стежка в горах» змальовується буденне життя Леніна в Татрах. У поезії використовується описи природи і побуту Ілліча, зокрема пестливе «хатка-дерев'янка» («*Тут колись в тривожні давні роки / Жив Ілліч у польському селі. / Він у бідній хатці-дерев'янці / Працював до ночі за столом [30, с. 10]*»). Це відкликається у свідомості картинками повсякденного життя, близького навіть дітям і наближує фігуру Леніна до народу.

Остання група – це лексеми, пов'язані з ідеологемами. Яскравим прикладом є лексема «прапорець», винесена в заголовок вірша. Вживання зменшено-пестливої лексики у цьому випадку пов'язана із дитячим сприйняттям світу. У вірші є співставлення лексем «прапор – прапорець» («*Малесенька частинка / Великий прапорів, / Мій прапорець-жаринка / Вгорі замайорів [30, с. 14]*»). Тут ми бачимо звичне прагнення дитини наслідувати

дорослих, тому використання зменшеного «прапорець», щоб передати важливість цього ритуалу у свідомості дитини – бути частиною демонстрації. При цьому, хоча і прапорець менший за інші, слова «прапорець-жаринка» підкреслюють його важливість.

Факультативне ідеологічне навантаження має слово *пісенька*: якщо згадується пісенька, то вона обов'язково про Леніна («*Найпершу нашу пісеньку / Співаємо про Леніна*» [30, с. 14], «*Заспівали діти пісеньку дзвінку (...) / І, здається, Ленін / Вийшов у цей час / У садок зелений, / Щоб послухать нас* [30, с. 4]»). В дитячій свідомості слово «пісенька» асоціюється з чимось грайливим і легким, тому його використано для змалювання оспівування Леніна як чогось буденного.

2.1.3. Характеристика мовних засобів побудови образу Леніна

Формування образу Леніна у збірці дитячої поезії відбувається різноаспектно. Головна увага приділяється змалюванню зовнішності, поведінці, діях. Наприклад, у вірші М. Рильського «Володя Ульянов» Леніна максимально наближають до читачів-дітей, зображуючи його малим хлопцем. Зауважмо, що дитяче зображення Леніна дитиною експлуатували на значках жовтенят, тому в голові у дітей одразу виникав образ невинного хлопчика: «*Хлопчєня з розумними очима, / Із чолом високим та ясним...*» [30, с. 3]. Постать Леніна не просто змальовувалася позитивно, в кожній вірші його намагалися підносити на найвищі щаблі у дитячій свідомості. Будь-які вияви його подоби яскраво оспівувалися: «*Гріє серце постать ця любима, / Це обличчя, рідне нам усім*» [30, с. 3] та «*І вони услід йому зітхали: / «Отакий хороший чоловік!»*» [30, с. 10]. Останній приклад із поезії «Стежка в горах» змальовує Леніна начебто через сприйняття звичайних людей, які випадково його зустріли. Створюється шлейф ідеальності постаті вождя.

Так само у вірші «Любим Ілліча» Ленін зображується начебто через призму дитячої свідомості і, звісно, викликає захват. Показовим є рядок «*Ленін встав, як світ-зоря, / Й кличе всіх проти царя*» [30, с. 10]. В традиційній

українській парадигмі символ зорі відіграє велику роль. Він асоціюється із надією, зі святими [30, с. 1]. Із релігійними мотивами також перекликається зміст рядків *«Мов живий, між квітів / Нас він зустріча. / Ми найдужче в світі / Любим Ілліча!»* та *«Коли б прокинувся Ілліч, / І вийшов з Мавзолею»* [30, с. 12]. Мається на увазі воскресіння Леніна, яке зображується буденно, як очікувана та передбачувана подія.

Для ідеалізації Леніна письменникам доводилося повністю ігнорувати дійсність. Ленін відкрито закликав до вбивств, масових страт ворогів радянського режиму, закликав до терору, насильства. Однак при формуванні образу, особливо для дитячої аудиторії, про ці факти біографії Леніна, звісно, не йдеться. Він більше не деспотичний вождь, він перетворюється на милого дідуся, справедливого політика та друга всіх дітей. Особливо цю тенденцію помітно в зображенні дій Леніна, пов'язаних з політикою, революцією та побутом.

Лексика, пов'язана із політичною діяльністю Леніна, поширена у тогочасній тоталітарній мові. Використовуються кліше, що в свідомості пересічної людини пов'язувалися із революцією. Такі вирази як *«Неправду подолав криваву»*, *«Велику партію створив»*, *«Ленін... кличе всіх проти царя»*, *«Радянську збудував державу»* були поширеними у тогочасному дискурсі і створювали абсолютно позитивну оцінку діяльності Леніна. Це найбільше розкривається в рядках *«Це Ленін дав такий наказ: / Щоб людям в світлі жити, / Електростанції у нас / На ріках спорудити»* [30, с. 12], в яких авторитетність і сила вождя досягає максимуму, утверджуючи в дитячій свідомості ого безмежну мудрість і владу тирана. Українськими поетами він зображений як герой, фундатор і засновник держави.

Друга група лексики використовувалася для змалювання побутового життя Леніна. У цьому випадку акцентували на простоті вождя. Зображення побутових реалій мало на меті утвердити думку, що Ленін був звичайним чоловіком, добрим і спокійним. Так у дитячій свідомості утворювався образ доброго дідуся. У поезіях розповідається, як Ленін гуляв по садку, щоб

послухати дитячі голоси, ходив по горах, жив у звичайному селі, працював, говорив із звичайними пастухами та ділив з ними вечерю. дітей, що залишилися в біді, а також підкреслюється благородність Леніна.

Окремо можна звернути увагу на роль дієслова «любити» у віршах. Сама семантика слова відсилає нас до глибокого почуття. В Академічному тлумачному словнику воно трактується як «Любити – Відчувати глибоку відданість, прив'язаність до кого-, чого-небудь» [29]. Дієслово «любити» має позитивну оцінку та вживається у ситуаціях, коли треба підкреслити виняткову прихильність. В словнику подаються приклади «Любити свою дитину», «Любити свій народ», «Любити рідний край». У збірці це дієслово використовується, щоб охарактеризувати стосунки між дітьми та Леніном. Цитати «*Ми найдужче в світі / Любим Ілліча!*» [30, с. 4], «*Школу дітям Ленін дав, / Матерям він помагав. – / ...Ми ж тут додаєм свого: / – Як ми любимо його!*» [30, с. 6] декламують сильну прихильність дітей до вождя. При цьому дієслову «любити» притаманна категорія причини, тобто люблять за щось. Подібні логічні зв'язки у віршах відсутні – любов до Леніна подається як базове почуття, властиве всім дітям.

Це дієслово використовується і в зворотному напрямку – Ленін, який зображується милим старцем, також не може не любити дітей у відповідь: «*Ленін добрим серцем / Так любив малят!*» [30, с. 4]. У вірші також використовується словосполучення «любити добрим серцем». Це відсилає нас до фразеологізму «від щирого серця», в який закладається значення щирої, неприхованої любові. Це додає позитивної конотації образу, бо зла людина в традиційному уявленні не може діяти від щирого серця. В прикладі «*Ілліч ненавидіти вмів, / Та вмів він і любити. / Ілліч ненавидів панів – / Гнобителів жорстоких. / Трудящих палко він любив, / Їх діток яснооких*» [30, с. 8] з'являється протиставлення дієслів любити-ненавидіти. Дієслово «ненавидіти» також позначає почуття і в традиційному уявленні має негативну конотацію. Проте у вірші ненависть, яку відчуває Ленін, зводиться до відчуття праведного гніву, який викликало начебто пригноблення народу панамі.

Ненависть набуває цілком позитивної конотації. Її підсилюють поетичні деталі «любити трудящих», «ненавидіти панів» за рахунок уявлень, які вклдала в голови людей офіційна пропаганда. Так в дитячу свідомість вкладалися упереджене ставлення до певних соціальних груп.

Також Ленін вмів не тільки любити, а й дружити. Взагалі дружба у свідомості дітей, які тільки навчаються вибудовувати соціальні зв'язки, має дуже важливе значення. Для дитини дружити з кимось – виразити високу ступінь прихильності. У збірці ми зустрічаємо рядок «Як [Ленін] з біднотою дружив», який також апелює до пропагандистських ідей. На той час група заможних, багатих людей всіляко очорнялася ідеологією, тому бачимо маніпуляцію дитячою свідомістю.

Описані вище критерії створення образу Леніна мали на меті створення стійкого зв'язку щасливого дитинства із образом тирана Леніна. Його постать фігурує в кожному вірші і ніби слідкує за дитячим життям. Створюється ефект присутності тирана в особистому житті дитини. Це яскраво підтверджується у вірші «Слухаємо про Леніна», коли радощі природи та дитинства витісняються і знецінюються, бо дитячі ігри та веселощі замінюються прослуховуванням історій про Леніна: найбільше дитяче бажання – «зрости лєнінцем» [30, с. 18].

Дієслівна лексика використовується ще з однією метою – дидактичною. Ленін змальовується не лише як супутник у житті кожної людини, а і як порадник та життєвий приклад. У збірці Ленін показується як авторитетна фігура, тому всі його настанови та його приклад підноситься як взірець поведінки та моральності. Прагнення, накази, настанови Леніна зображуються, як постулати, які неможливо ігнорувати, як істина. Це проявляється і в суспільних питаннях, наприклад, у вірші «За наказом Ілліча» дітям розповідається про спорудження електростанцій. По-перше, кидається у очі непригаманна для дитячих поезій тема – дітей зазвичай не цікавлять енергетичні питання країни, тому використання саме такого наративу можна вважати маніпулятивним – діти не тямлять у питаннях технологічного

прогресу, тому будь-яке рішення у цій сфері можна подати як велике досягнення. Їм просто не вистачить досвіду та компетенції аналізувати подібні явища, тому їх легко ввести в оману. По-друге, спорудження електростанцій подається так: *«Це Ленін дав такий наказ: / Щоб людям в світлі жити», «Це люди здійснюють наказ, / Що дав великий Ленін»* [30, с. 12]. Цей ленінський наказ зображується як найвища мудрість, яка підкреслюється словосполучення «Великий Ленін». При цьому діти не можуть тверезо оцінити причетність його до побудови електростанцій та рівень його компетенції в цих питаннях, але в них складається враження, що все це здобуток особисто Леніна.

Створений попередніми пунктами авторитет дозволяв виносити Леніна в категорію найкращого учителя та прикладу для наслідування. Тому всю збірку пронизують ідеологічні штампи типу *«Щасливі діти в нас ростуть, / Немов сади зелені. / Нехай же за мету візьмуть – / Такими будуть, як Ленін»* [30, 8], *«І неодмінно хочу / Я ленінцем зрости!»* [30, с. 18], *«Щоб, як Ленін научив нас, жити, / Щоб, як Ленін нас учив, творить»* [30, с. 3]. Людина, яка за своє життя відкрито закликала до вбивств, утисків та насилля виносить як моральний орієнтир для молодого покоління. Дітям, звісно, показували лише найпозитивніше в цій міфологізованій постаті, і це готувало ґрунт для подальшого знайомства зі справами Ленна, а головне легалізації навіть найжорстокіших речей у людській свідомості. Така підготовка дозволяла навіть злочини зображати як священну необхідність, що ми і побачимо в подальшому під час огляду поезії про Леніна, адресованої дорослим читачам. У збірці ми бачимо, що всі стежки, звісно, ведуть до Леніна як символу моральних цінностей. У вірші «Стежка в горах» головний мотив збереження «ленінської стежки», при чому це змальовується як добра воля людей. Таке ставлення підносить постать Леніна ледь не до релігійного ідола.

У вірші «Під ясними зорями» також йдеться про виняткову важливу роль Леніна в житті кожної людини: *«Найпершу нашу пісеньку / Співаємо про Леніна», «Найперші наші квітоньки / Ми несемо до Леніна»* [30, с. 18].

Завершується цей вірш рядками *«Найперша наша стежечка / Прослалася до Леніна»* [30, с. 18]. Оця життєва стежка приводить до Леніна, що підсвідомо пов'язує з цією постаттю все життя особистості.

2.2. Образ Леніна в дорослій літературі

Офіційна пропаганда діяла методично та послідовно, впливала на всі прошарки суспільства незалежно від віку, статі, соціального стану, достатку та інших критеріїв. Література, як один із важливих рупорів пропаганди, справно слугувала цьому, тому не дивно, що адресатом художніх творів, спрямованих на ідеалізацію образу Леніна, була також (і насамперед) доросла аудиторія. Можна прослідкувати видозміну засобів та способів ідеалізації, що закономірно, бо для впливу на свідомість дорослої людини потрібно застосовувати інші способи. Утім, порівняльний аналіз наративів дитячої та дорослої поезії, свідчить про їх тісний взаємозв'язок.

У так званій дорослій поезії зустрічаємо ті самі мовні формули, що актуальні і для дитячої поезії. Наприклад, у дитячій літературі наголошувалося на прагненні *«зрости лєнінцем»*, яке в дорослій літературі справджувалося (*«Нам випала доля лєнінцям зрости / На сизому вітрі, на сильному хисті»* [8]). Незважаючи на схожий мотив, змістовно поезії значно відрізняються: якщо в дитячому варіанті поезія пронизана урочистими і радісними нотками, то дорослий поступово нарощує тривожні мотиви – змальовується тяжка боротьба *«за партію»*, оточену ворогами.

У поезії для дорослих зустрічаємо численні мотивів, властиві для дитячої літератури, наприклад:

- Ленін як орієнтир життя (*«Завтра за моря лечу я, / щоб за мир піднести клич. / Ой, не легко буде... Хочу ж / сильним стати, як Ілліч»* [66]);
- настанови жити за заповідями Леніна: *«За мир і труд, / за вільний люд,— / як Ленін заповів!»* [67], *«А ми за лєнінським завітом / В труді, без горя і війни, / Йдемо вперед широким світом. / Своєї партії сини»*

[55], *«До молоді мій чистий голос: / не відступайте ні на волос / од викривань ворожих справ. Так Ленін нам заповідав!»* [55];

- роль Леніна у суспільному розвитку: *«Стрімкий політ космічної ракети,— / о, скільки сили в ньому і труда! / (...) По Леніну ми діяли — і сталось! — / Ми вийшли в зоряний незнаний світ»* [65];
- життя з Леніном: *«В серці у нашім / Леніна слово, / з ним ми йдемо / до найдальших світів»* [69] та багато інших тем.

В аналізованих творах йдеться про мотив спорідненості з Леніним, духовне поєднання з ним. В дитячій літературі Ленін зображувався трохи інакше – як друг, наставник, поплічник і невимовний авторитет. Зближення з постаттю тирана відбувалося за допомогою змалювань щасливого дитинства, природи, навіювання родинних почуттів. У дорослій літературі ця тенденція розвивається далі – у відстоюванні ідеї абсолютної мисленнєво-оцінної, емоційної єдності із вождем. Автори застосовують прийом фізичного злиття. Наприклад, застосовується переконання, що Ленін в серці кожної людини: *«Я вмер тоді за гордим звичаєм / Моїх далеких запорозьких предків, / Віддавши тіло на поталу й муки, / А Леніна собі лишивши в серці»* [8], *«Я біля серця ношу пісні, / В самому серці мого єстества – / Леніна думи ясні, / Леніна мудрі слова»* [54], *«В серцях у наших слово Леніна / горить і не вгаса»* [67], *«В серці у нашім / Леніна слово, / з ним ми йдемо / до найдальших світів»* [69]. Образ серця в людській психіці займає центральне місце, коли люди говорять про почуття [12], тому подібні образи автори використовують надзвичайно часто.

Гіперболізація нерозривного зв'язку людини з тираном досягається за допомогою вживання словообразів із семантикою дихання, без якого, властиво, неможливе саме існування особистості. Наприклад, *«"Дихаю Леніним" / Дихає осінь, дихає світ густий»* [8], *«Віра – це праця. Все інше – тля. / Дихаю Леніним до останнього подиху...»* [8]) та самого життя (*«Щоб знали в горах і в долині, / В родині кожній і в хатині / Велике Леніна ім'я! / Ми ним живемо»* [55], *«Живемо Леніним – / Всемогутність Леніна – скрізь»* [55]).

Процес дихання в першу чергу асоціюється із злиттям, тому словосполучення «дихаю Леніним» збуджує в людській уяві асоціації з абсолютним поєднанням із вождем. Так само фраза «жити Леніним» має схожий прагматичний ефект, бо стійкий вираз «жити кимось» в людській свідомості асоціюється з абсолютною відданістю, прихильністю і навіть готовністю до самопожертви. На нашу думку, така інтенційність виявляла суттєвий вплив на переконання людей, людську свідомість, особливо коли поетичні оди на честь тирана лунала з вуст знаменитих письменників, які суспільством сприймалися як лідери суспільної думки.

Звернімо увагу на те, що в дитячій літературі наголошувалося на близьких, ледь не родинних зв'язках та щасливому дитинстві, а в дорослій літературі образу Леніна сутнісно (ідеологічно, емоційно) гіперболізований. В «Українській літературній енциклопедії» гіпербола трактується як троп, «що полягає в перебільшенні характерних властивостей, ознак якогось предмета, явища, дії з метою їх увиразнення, а також вираження емоційно-естетичного ставлення до них (захоплення, прославлення, презирства тощо)» [32]. У нашому випадку гіпербола застосовувалася для звеличення та прославлення, надання образу тирана особливої ідейної значущості.

У поезіях тирана змальовують як всемогутнього борця і захисника трудящих, який здатний буквально на все. Гіперболізуються зазвичай саме дії Леніна. Вони часто бувають пов'язані з традиційними уявленнями про революцію, нещадну боротьбу гнобителями народу, розкулачення: *«Так, він титан, бо на крові / Бою двох сил непримирних / Склав підмурівок будові / Подвигів творчих незмірних»* [61], *«Ленін з новим поколінням, / Ленін безсмертний в житті. / В душі він вилив робочі / Міць, що зібралась в ньому, / Партії дав свої очі, / Серце народу всьому»* [72], *«Це свобода і правда прийшла, – / Тобі сліз уже більш не ронить! / ... Йде Ілліч, від села до села, / Розпайовує панські лани»* [50].

Ленін постає як надлюдина, якій властиві надприродні можливості. Наприклад, в поезії Рильського Ленін *«Гордим, небаченим зростом / Зріс він*

над світом іржавим» [61], його дії підносяться над діями звичайних людей. Перебільшується є не лише дії, а й сам портретний образ Леніна. Наприклад, в рядках *«Диха Вітчизна в розльоті брів – / Донор планети з тривожною кров'ю»* [8] його постать виступає центральною в існуванні не тільки країни, а й цілої планети.

Гіперболізація та ідеалізація образу Леніна відбувається за допомогою встановлення міцних зв'язків між поняттями «свобода», «щастя», «воля», «правда» із образом Леніна. Так, наприклад, в рядках *«Слово його [Леніна] сяє святим булатом, / Сонцем горить віддаля; / Слово його — смерть упирам багатим, / Людяна, вільна земля!»* [59] актуалізуються асоціації із волею та щасливим життям. У вірші Ярослава Кондра змальовується переможна хода Леніна по захоплених територіях заходу України, звісно, цю ходу супроводжують свобода і правда: *«Це свобода і правда прийшла, – / Тобі сліз уже більш не ронить! / ... Йде Ілліч, від села до села, / Розпайовує панські лани»* [50]. У людей виникає чітка асоціація між цими поняттями, Ленін постає у позитивному світлі.

У дитячій літературі диктатор змальовувався справедливим і безгрішним, у той час як поезії для дорослих він набуває відтінків жорстокості. Проте навіть визнаючи жорсткість тирана, письменники абсолютно виправдовували його і давали право на будь-які дії. Наприклад, в рядках *«Леніна можна клясти, проклинати! / О, як його проклинали! / Але не вклонитися перед його постаттю, не схилити чола перед його свіжою могилою – не можна! / Бо він – / Л е н і н...»* [58] лунає теза, що справи Леніна такі великі – навіть вороги не можуть ставитися до нього зі зневагою.

Образ Леніна настільки підносився, що в певний момент відбувалася його сакралізація, образ, який має бути частиною громадського і політичного дискурсу, немовби входить у парадигму релігійних понять. Для цього використовувалися міфологічні назви та релігійні символи різні засоби, а Ленін зображувався як певне божество. Наприклад, одне із базових уявлень про Бога – його безсмертя. Бог асоціюється із вищою істотою, яку не

хвилюють питання часу чи смерті. У поезіях прослідковуємо саме такий образ: *«Але завжди в подиху заводів / – Невмирущий в арміях машин! – / Поруч з нами / той, / кого в народі / Уквітчають коротенько – / Він [Ленін]!»* [60]. Т

В аналізованих поезіях постійно наголошується на безсмерті Леніна: *«Він живий!.. / Діло Леніна ми закінчимо, / нам зірвати останній фрак»* [41], *«Ленін з новим поколінням, / Ленін безсмертний в житті»* [72]. Сакрального значення набуває смерть Леніна, що нагадує відлік часу від Різдва Христового: *«Пам'ятатимуть дорослі й діти, / Хто в цей час в минулому помер!»* [60]. Релігійним підтекстом позначена керівна сила слова Леніна, він спілкується навіть після смерті, направляючи суспільство *«на праведний шлях»* Це пряма паралель з Біблією, де Бог часто проявляв себе як голос, який спілкувався з пророками: *«І здалось — почув я голос: / — В нашу буряну добу — / що ти гнешся, мов той колос? — / В боротьбу! На боротьбу!»* [66].

У вірші Володимира Сосюри *«Падають сніжинки лагідно і млисто»* змалювання Леніна схоже з поклонінням іконі. Описується процес сповіді під портретом вождя: *«Що зробив?» питають очі Ілліча. / І скажу йому я, що хожу в райшколу»* [63], а у відповідь ліричний герой отримує благословіння: *«І здається, чоло... моє чоло гладить / Ніжна і прозора Леніна рука»* [63].

У вірші Павла Тичини *«І дивився Ілліч на мене»* змальовується похід до Мавзолею. Ліричний герой переймається перед зустріччю з Леніним, наче йде на суд: *«Я прийшов на Красну площу. / В черзі став. Тремчу. Горю. / Сам себе перевіряю, / в серці власнім говорю...»* [66]. Ленін при цьому наділяється рисами живої істоти: *«І дививсь Ілліч на мене / з-під примружених очей...»* [65]. Мавзолей у цьому випадку ототожнюється з церквою, а вождь – з Богом, готовим здійснити останній суд.

Для сакралізації Леніна використовувалася лексика, пов'язана з міфологією. Наприклад, використовувався образ Прометея [8], який роками страждав за допомогу людям. Також Ленін зображувався як титан: *«Так, він титан, бо «титанів» / Скинув з золочених тронів»* [61]. Титани в міфології – це божества-велетні, які боролися із Олімпійцями під час Титаномахії. Також

в Словнику української мови подавалося друге визначення титанів: «Людина, що відзначається надзвичайною, величезною силою розуму, таланту; винятково видатна, героїчна особа» [29].

Образ Леніна пов'язується із зірками чи зорями – це давній релігійний символ, пов'язаний із святими. Також одним із головних символів надії є Віфлеємська зірка, так і Ленін є провідником у житті людей: «*Над світом радісна зоря встає, / могутній чути клич, / на подвиг закликає нас щодень / любий наш Ілліч!*» [67], «*Як після сходу сонця зірка рання / хоч згасла, в пам'яті стоїть ясна*» [65]. Також Ленін часто пов'язується із сонцем. Символіка міфологеми сонця формується ще в язичницькій епосі – тоді в уявленні людей воно було центром світобудови; багатьох богів пов'язували із сонцем: Дажбог, Ярило, Купайло [8]. У поезіях Ленін часто асоціюється із сонцем і світлом: «*Леніновим сонцем поступ освітимо / широкі шляхи в комунізм!*» [68], «*Вмер Ленін... \ Та не вмерла та енергія вогняна, промінням життя Ленінового накопичувана на півдні, на півночі, на сході, на заході...*» [58].

Загалом звернення до релігійних символів використовувалося з метою вибудовування культу особистості Леніна. Люди, звиклі в щось вірити, охоче переймали такий підхід, тому що старі образи, способи змалювання, побожне захоплення відгукувалося в традиційній свідомості і сприймалося легше.

Важливу роль у формуванні образу відігравали повтори. Загалом повтори в художніх текстах використовуються для увиразнення думки, експресивного наповнення [55]. В поезіях, в яких відбувається ідеалізація Леніна, повтори використовуються з різною метою. Найчастіше в поезіях повтори, які проходять через увесь твір для утвердження певної думки, її закріплення в людській свідомості. Наприклад, у вірші Павла Тичини рефреном проходить синтаксичний повтор «*І дививсь Ілліч на мене / з-під примружених очей...*» [66]. У вірші про відвідування Леніна в Мавзолеї, ці рядки привертають нашу увагу до оживлення і створення авторитету вождя.

У вірші Дмитра Павличка з'являється рефрен «*Ленін іде!*» [59]. Цей рядок ніби деформує художній світ, змушуючи його підлаштовуватися під присутність Леніна, яка автоматично робить все навколо ідеальним.

Повтори в поезія можуть використовуватися не лише з художньою метою. У вірші Остапа Вишні постійне повторення імені «Ленін» набуває сакрального значення, немов перетікає у замовляння: «*Л е н і н... / Одне слово тільки, а що додаси до нього? / І що з цього слова вилучиш? / Л е н і н... / Це все... / Все в слові єдинім. / Л е н і н... / Ціла епоха...*» [56]. За цим образом постає цілий міфологічний пласт, в даному випадку утворений штучно, зі своїми традиціями і обрядами.

У вірші Володимира Сосюри «Ленін» повторюється спосіб побудови речення: «*Чи в шумі кедрів поїзд лине / і з гулом проліта мости, / чи бій гримить за батьківщину, — / завжди, завжди між нами ти. / Чи йде у полі подорожній, / і небо міниться й сія, — / шепочуть губи безтривожно / твоє ім'я*» [62]. Велику роль у цій конструкції грають займенники. Займенники через свою природу мають широку змістову мінливість. У поезіях велика кількість займенників вказують на Леніна, не називаючи його безпосередньо.

У поезії «Він» Євгена Плужника використовується особовий займенник чоловічого роду «він», але жодного разу не називається ім'я чи прізвища Леніна. Займенник є епіфорою, тобто повторюється наприкінці строфи: «*Проминуть, мов сон, десятиріччя / Болю, крові, боротьби і війн, — / Але вічна правда робітнича — / Він!..*» [60]. Використання особового займенника зумовлено тим, що, уникаючи називати Леніна на ім'я, автор однаково дає зрозуміти, про кого говорить. Саме це ідеалізує образ, бо автор створює враження, що справи Леніна настільки великі, що його можна впізнати, навіть не називаючи на ім'я.

У дорослій літературі автори апелювали до стрижневих символів питомо українського лінгвокультурного простору, наприклад, у вірші Дмитра Павличка «*Запроданцям не йме Шевченко віри / Йому чужий їх зрадницький сонет / Нехай не лізуть братовбивці з шкіри / Ніхто ще не зробив з тризуба*

ліри / Не вийде з ката й холоуя поет» [54]. В свідомість читача закладаються зв'язки між постаттю Тараса Шевченка та тоталітарною системою – неначе він підтримує її ідеологію. Інший випадок, коли автор акцентує своє походження із заходу України: *«Я син простого лісоруба, / Гуцула із Карпатських гір. / Мені всміхнулась доля люба / У сяєві Кремлівських зір»* [54]. Подібне наголошення «нормалізує» окупацію заходу України. У вірші Івана Драча окупаційний тоталітарний режим пов'язується з історією України: *«Я вмер тоді за гордим звичаєм / Моїх далеких запорозьких предків, / Віддавши тіло на поталу й муки, / А Леніна собі лишивши в серці»* [8]. Історія запорожців, які вели національно-визвольні рухи, пов'язується із постаттю Леніна. Таким чином відбувається підміна понять – радянська влада викладається як закономірний розвиток української боротьби за свободу, хоча насправді є окупацією.

Мотив, який повністю був відсутній у дитячій літературі – це жорстокість і войовничість. Саме тут можна простежити зміну ідейної спрямованості поезій, що свідомо писалися для впливу на дорослого читача. У поезіях стала приділятися увага таким поняттям як «гнів», «вороги», «зброя», «кров», «вогонь». Ці поняття асоціюються із боротьбою за революцію, яка є провідним мотивом у багатьох поезіях: *«Народи світу прокидаються, / в майбутнє йдуть своє. / І Ленін в боротьбі за волю їх / всім руку подає!»* [67], *«Крила розгорнемо, крила могутнії: / за труд героїчний борись!»* [68]. Поруч із образом боротьби завжди з'являється елемент вогню. Вогонь асоціюється із войовничістю: *«Злилось, натхненне і крилате, / як поклик огненний в боях, / з ім'ям соратника і брата / твоє ім'я»* [62]. Також вогонь часто асоціюється із Леніним: *«[Ленін] Кинув потужне: боріться! / Тим же й горить, як зоря, нам / Жест огняної правиці»* [61]. Традиційно вогонь асоціюється із очищенням (наприклад, Купальські традиції, в яких люди стрибали через вогнище, щоб очиститися) [8]. У поезіях також широко вживається тематика зброї та війни. Відбувається героїзація перемоги у Другій світовій війні: *«Їх чобітьми втоптують генерали / В ниву німецьку суху.»*

Проти весни танки рядами стали / На європейським шляху» [59], «На мент хай здригнуться серця, / а потім знову в залізні шори / хай стисне фашизм робітнича рука!» [41]. Навколо перемоги формувалася культ, який допомагав офіційній ідеології гуртувати людей і переконував у величчї радянського союзу. Так у людській свідомості формувалася зверхність до інших країн, утверджувалася думка, що у будь-який момент «можуть повторити».

На цьому ґрунті формувалося уявлення, що весь навколишній світ ворожість навколишнього світу. На позначення ворогів існували цілі групи слів, кожне мало зафіксоване уявлення і одразу викликало асоціації в пересічного громадянина. Наприклад, термін «імперіалізм» асоціювався із капіталістичними державами. В рядках *«Хто ж за морем то гукає, / проти нас ножем вихає — / імперіаліст? / Імперіаліст — / це спрут: / всі б пожер свободи... / В нього щупальці звиваються / там і тут. / Та народи, / та народи вириваються / із пуп!» [66]* імперіаліст – це абсолютне зло, ідеальний ворог, єдина мета якого – зруйнувати життя пересічного громадянина. У тогочасній ідеології нав'язувалося несприйняття дружніх стосунків між державами. Активізувалася опозиція «свій – чужий», в якій все чуже автоматично ставало ворожим, злим і підступним: *«Не піддавайтесь омані! / Гарячі будьте, полум'яні! / Хай ворогів разить розброд — / за дружбу стійте, за народ!» [70].* Ставлення до навколишнього світу також включало в себе презирство та прагнення повчати, бо весь інший світ не розуміє, як треба жити, не розуміє необхідність революцій, незалежно від бажання мешканців. Таке зверхнє ставлення відображається у рядках *«Щось держави нам ворожі / все верзуть не до ладу. / Завтра за моря лечу я, / щоб за мир піднести клич» [66].*

Загалом доросла література відрізняється від дитячої: вона налаштована на іншу аудиторію, стає жорстокішою. У поетичній картині світу з'являються політичні і суспільні поняття, вводиться мотив жорстокості, який героїзується. Образи тяжіють до експресивності та перебільшень.

ВИСНОВКИ

У тоталітарній державі формувалася певний тип особистості: люди, що виростили в атмосфері постійного страху, замовчувань, возвеличення радянських ідеалів, стали максимально залежними психологічно, свідомісно, ідеологічно від держави. Соціалістичній стрій намагався обмежити людську свідомість, виростити не особистість, а черговий «гвинтик» системи.

Література була одним із рушіїв утворення тоталітарної особистості. Письменники (в традиційному соціумі лідери думок та поводителі суспільства) діяли згідно з державними інтересами, ставали рупорами пропаганди. Творчість в літературі відійшла на другий план, головним стало виконання соцреалістичних канонів. Література соцреалізму була цілковито штучною, бо розвивалася шляхом насадження, а не творчого пошуку. Ідеологія насаджувалася через усі сфери життя, зокрема і письмові джерела: засоби масової інформації, література, лозунги. Художня література була важлива у цьому процесі, бо могла впливати на всі прошарки суспільства, незалежно від віку, способу життя, професії та інших чинників.

Використання літератури з пропагандистською метою давало можливість впливу навіть на найменших членів суспільства. Ідеологія адаптувала свої наративи для найменших читачів. У дослідженій збірці постать Леніна вписувалася в побутовий дитячий світ. Дітям насаджувалася повага і любов до вождя. Ідеологічні наративи підкріплювалися притаманними для дитячих віршиків прийомами – зображення ігор, природи, також використання зменшено-пестливої лексики, звичної для дитячої свідомості. Характерним є використання заголовків – у кожного вірша в збірці була назва, це також засіб впливу на дитячу свідомість. Важливу роль у поезіях відігравала дієслівна лексика, за допомогою ідеалізувався образ Леніна. Використовувалися різні види дієслівної лексики, які допомагали героїзувати образ Леніна та надати йому авторитету чи навпаки описували його побутове життя, щоб зблизити з читачем. Серед дієслівної лексики окремо описано роль дієслів «любити» і «дружити» на дитячу психіку.

Для ідеалізації образу Леніна як і в дитячій, так і в дорослій поезії часто використовувалися фольклорні мотиви і символи, а також символіка, притаманна українській історії. Відбувалася підміна понять – українськість приписувалася тоталітарному режиму, щоб гармонічно вписатися у світоглядну систему. Звернено увагу на народні уявлення, що пов'язані з лексемами «стежка», «дорога», «серце» та іншими лінгвокультурами.

Основні наративи, викладені в дитячій літературі, еволюціонували і «виросли», емігрувавши в дорослу літературу. Ленін насаджувався як моральний орієнтир і приклад для наслідування як дітям, так і дорослим. При цьому відбувалося повне стирання дійсності – реальні факти біографії Леніна замовчувалися, перетворюючи диктатора в лагідного дідуса.

Поезія для дорослих відзначалася войовничістю, якою були просякнуті рядки творів. Заклики до кривавої боротьби лунали між рядків і героїзувалися. Насильство героїзувалося та оспівувалося як необхідний спосіб боротьби. У творах постійно фігурували образи крові та вогню, безпосередньо пов'язаних із боротьбою. Ідеалізація Леніна проявлялася в повній підтримці усіх дій диктатора. Навіть найбільше зло, що йшло від нього, описувалося як потрібний вчинок заради світлого майбутнього народу.

У літературі для дорослих образ Леніна зазнає гіперболізації. Перебільшувалися його позитивні риси, сам образ ставав величним, майже титанічним.. Це перебільшення виходило на рівень сакралізації, образ вождя набував легко пізнаваних рис Бога. Сакралізація образу відбувалася ще й через використання релігійної лексики («титан», «Прометей») і релігійних образів («зоря», «сонце», «світло»). У поезіях сам світ поставав місцем, сповненим ворогами. У цій системі Ленін сприймався як Спаситель, який одним своїм існуванням відлякував і перемагав «ворогів». Асоціації з ворогами створювалися за допомогою опозиції «своє – чуже», а також за допомогою слів, за якими ідеологія закріпила статус ворогів партії («імперіаліст», «буржуй», «націоналіст»).

Загалом ідеалізація образу Леніна мала спільну мету, навіть якщо була направлена на аудиторії різного віку і була підпорядкована одній меті—маніпулювати свідомістю й культивувати комуністичні світоглядні цінності та ідеологічні переконання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александров Д.О. Мова тоталітаризму в романі Д. Оруелла “1984” / Актуальні проблеми слов’янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. — 2011. — Вип. XXIV, ч. 2. — С. 411-416. — Бібліогр.: 12 назв. — укр.Арендт Х. Джерела тоталітаризму. / Х.Арендт. – К.: Дух і літера, 2002
2. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. / Х.Арендт. – К.: Дух і літера, 2002
3. Безницько В. Политический анекдот как форма разоблачения политического мифа / Збірник наукових праць з філософії та філології / ОНУ імені І. І. Мечникова. — Одеса, 2004
4. Висоцький О. Сміх як чинник легітимації політики / Збірник наукових праць з філософії та філології / ОНУ імені І. І. Мечникова. — Одеса, 2004
5. Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство, «Галарт», 1994
6. Гюнтер Х., Добренко Є. Соцреалистический канон, СПб.: Академический проект, 2000
7. Добренко Є. Формовка советского писателя. Социальные и эстетические истоки советской литературной культуры. СПб.: Академический проект, 1999.
8. Драч І. Ф. Дихаю Леніним, «Сонце і слово. Поезії» Київ, «Дніпро», 1978
9. Дуйловська І.М. Соціалістичне усвідомлення концепції світу й людини, визначене тогочасними канонами, Українська література в загальноєвропейському контексті: зб. наук. пр. (3). с. 78-82, 2019
10. Дяченко О. В. Особливості мовно-маніпулятивного впливу за різних типів політичного режиму / О. В. Дяченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), А. В. Полухіна (відп. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса : Фенікс, 2016
11. Дяченко, Н. М. Семантико-стилістичне навантаження особових займенників у поезії М. Никончука. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2017

12. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. — К.: Довіра, 2006.
13. Забужко О. Мова і влада, журнал "Дніпро", № 11, 1990
14. Иванова-Георгиевская Н. Язык современной массовой культуры как средство мифологизации сознания / Збірник наукових праць з філософії та філології / ОНУ імені І. І. Мечникова. — Одеса, 2004
15. Казаневский В. Искусство карикатуры в странах СНГ / Збірник наукових праць з філософії та філології / ОНУ імені І. І. Мечникова. — Одеса, 2005
16. Ковалів Ю. І., Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1, «Академія», 2007
17. Купина Н. А. Категории тоталитарного мышления в зеркале языка / Н. А. Купина // Ежегодник Научно-исследовательского института русской культуры, Екатеринбург 1995
18. Купина Н. А. Тоталитарный язык : словарь и речевые реакции / Н. А. Купина. — Екатеринбург ; Пермь : Изд-во Урал. ун-та, 1995
19. Ленин В. В. Партийная организация и партийная литература, «Новая жизнь», 1905
20. Лімонченко В. В. Феномен мовного тоталітаризму: Орвел і ми / Роль філософських дискурсів в аналітиці проблем сучасності // Матеріали звітної наукової конференції викладачів та аспірантів кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Дрогобич – 2021
21. Лозниця С. Маніпуляція як явище: людина перед небезпекою численних впливів / С. Лозниця // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. – 2011. – Вип. 1. – С. 284-292
22. Масенко Л. Т. Мова радянського тоталітаризму. К.: Видавництво Кліо, 2017.
23. Налбантова Е. Смех как репрессия (женская тема в комедии «Криворазбраната цивилизация» Добри Войникова) / Збірник наукових

- праць з філософії та філології / ОНУ імені І. І. Мечникова. — Одеса, 2004. — Вип. 5: Логос і праксис сміху. — С. 306–315.
24. Наливайко Д. С. Замітки щодо генези й типології соціалістичного реалізму, «Слово і час», 2008
25. Нікітенко К. Культура і суспільство: конфлікт між тоталітарним і особистим (на прикладі доби сталінізму), Вісник ЛНАМ, 2016
26. Перцева В. Держзамовлення як принцип існування художньої культури соціалістичного тоталітаризму, Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020
27. Помогаев Н. Защитная функция смеха (феноменологическое рассмотрение): Збірник наукових праць з філософії та філології, Одеса, 2005. — Вип. 7: Людина на межі смішного і серйозного. — С. 42–50.
28. «Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в “Нарисі історії української літератури”», Із Постанови ЦК КП(б)У, «Літературна газета», 1946
29. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980.
30. Слухаємо про Леніна (збірка), «Веселка», 1984
31. Темченко А.І. Традиційні замовляння: семантичні трансформації та обрядові парадигми Монографія Черкаси "ІнтролігаТОР" 2014
32. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т, І. О. Дзевєрін— Т. 3, 1995.
33. Чабанна М. В. Засоби формування нового типу особистості у тоталітарному суспільстві / М. В. Чабанна // Наукові записки НаУКМА. — 2002 — Том 20, Спеціальний випуск: у двох частинах. Частина 1. — С.264-266
34. Хазагерев, Г. Г. Парадоксы тоталитарной риторики: язык / Г. Г. Хазагерев, Е. Ю. Щемелева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. — 2013
35. Хархун В. П. Позитивний герой як художня формула тоталітарної антропології, «Магістерії», 2010

36. Хархун В. П. Соцреалізм як канонічне мистецтво, «Слово і час», 2010
37. Федорів У. М. Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації, Львів, 2016

Електронні ресурси:

38. Боровець Т.П. Особливості розвитку антиутопії в радянській літературі в період тоталітарного режиму URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14041897.pdf>
39. Гадяцький В. Тоталітаризм на рівні особистості та його подолання. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2582>
40. Галів М., Ільницький В. Тоталітарне суспільство і проблематика формування характеру особистості в радянській педагогічній думці (20–60-ті рр. ХХ ст.) – С. 56-64. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29751/3/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%A3%D0%B6%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%202020.pdf#page=56>
41. Гео Шкурупій З нами Ленін. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shkurupii/Zharyny_sliv.pdf
42. Гронская Н.Э. Языковые механизмы манипулирования массовым политическим сознанием URL: http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/9999-0200_West_MO_2003_1/22.pdf
43. Гронская Н.Э., Зусман В.Г., Батищева Т.С. Сопоставление тоталитарных дискурсов: три риторы, три текста, три языка. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sopostavlenie-totalitarnyh-diskursov-tri-ritora-tri-teksta-tri-yazyka>
44. Довіна М. І. Семіосфера тоталітарного міфу URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=

https://www.ceramics.com.ua/?S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21CO M=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzfn_2013_1_61

45. Егунова М. В. Тоталитарное мышление: деконструкция ментальности // Вестник ОГУ. 2010. №1 (107). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/totalitarnoe-myshlenie-dekonstruktsiya-mentalnosti>
46. Иванова-Георгиевская Н. А. Смех в пограничной ситуации URL: <http://doxa.onu.edu.ua/Doxa13/90-99.pdf>
47. Каганю Ю.О. «Теоретичні підходи і концептуалізація феномену «радянської людини» URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/download/125/138/>
48. Калиновська О. В. Лексична сполучуваність у мові тоталітарного режиму URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=5srW3CQAAAAAJ&citation_for_view=5srW3CQAAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC
49. Козелко І. Короткий огляд діяльності мовознавців в умовах тоталітарного режиму URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/32628/2/TSDNM_2020_Kozelko_I-Korotkyi_ohliad_diialnosti_100-102.pdf
50. Кондра Я. М. Ленін на Західній Україні. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kondra_Yaroslav/Poezii/
51. Коротич В. О. Пам'ятник Іллічу на площі Революції. URL: <https://leninism.su/posetiteli-sajta-o-lenine/4463-stikhi-ukrainskikh-poetov-o-lenine.html>
52. Костева В. М. К вопросу о языковой тоталитарных государств. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-yazykovoy-politike-totalitarnyh-gosudarstv/viewer>
53. Кульчицкий С.В. Тоталитаризм URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Totalitaryzm>

54. Малишко А. С. Я біля серця ношу пісні. URL: <https://leninism.su/posetiteli-sajta-o-lenine/4463-stikhi-ukrainskikh-poetov-o-lenine.html>
55. Малишко А. С. Щоб знали в горах і в долині. URL: <https://leninism.su/posetiteli-sajta-o-lenine/4463-stikhi-ukrainskikh-poetov-o-lenine.html>
56. Нагорняк О. Український правопис в епоху тоталітаризму. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/32639>
57. Олексенко В. Повтор у поетичному мовленні Л. Костенко і В. Симоненка. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/1943/?sequence=1>
58. Остап Вишня Ленін. URL: <https://vborgman.livejournal.com/14249.html>
59. Павличко Д. В. Ленін іде! URL: <https://md-eksperiment.org/post/20200531-dmitro-pavlichko-lenin-ide>
60. Плужник Є. П. Він. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=17482>
61. Рильський М. Т. «Ленін». URL: [https://chasopys-impuls.vntu.edu.ua/archiv/1989/ZIK_1989_16\(343\).pdf](https://chasopys-impuls.vntu.edu.ua/archiv/1989/ZIK_1989_16(343).pdf)
62. Сосюра В. М. Ленін. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/sosyura-volodimir/535-volodimir-sosyura-lenin-urivok>
63. Сосюра В. М. Падають сніжинки лагідно і млисто. URL: <http://www.lisichansk.org.ua/90-років-назад-володимир-сосюра-написа-2/>
64. Старовойт О. Деформуючий вплив тоталітарного режиму на інноваційно-творчі потенції особистості URL: file:///C:/Users/user/Downloads/paruta_81.pdf
65. Тичина П. Г. Зростає, пречудовий світе. URL: <https://library.ndu.edu.ua/images/2016/tychyna.pdf>
66. Тичина П. Г. І дививсь Ілліч на мене. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/O/OlshevskyIgor/TychynaMistic/1.html>

67. Тичина П. Г. Леніна ясна зоря. URL:
https://chtyvo.org.ua/authors/Tychyna/Zibrannia_tvoriv_u_dvanadtsiaty_to_makh_Tom_03_Poezii_1954-1967.pdf
68. Тичина П. Г. Ленінове сонце. URL:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Tychyna/Zibrannia_tvoriv_u_dvanadtsiaty_tom_akh_Tom_03_Poezii_1954-1967.pdf?
69. Тичина П. Г. Партії слава, Леніну слава. URL:
https://chtyvo.org.ua/authors/Tychyna/Zibrannia_tvoriv_u_dvanadtsiaty_to_makh_Tom_03_Poezii_1954-1967.pdf
70. Тичина П. Г. Юначе славний , люба юнко. URL:
https://chtyvo.org.ua/authors/Tychyna/Zibrannia_tvoriv_u_dvanadtsiaty_to_makh_Tom_03_Poezii_1954-1967.pdf
71. Топалова С. Мова: засіб спілкування, інструмент тоталітарного режиму чи індикатор громадянської ідентичності URL:
<https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/53255>
72. Хоменко І. А. Ленін Електронний ресурс: URL:
<https://leninism.su/posetiteli-sajta-o-lenine/4463-stikhi-ukrainskikh-poetov-o-lenine.html>
73. Шакирова Н. Ю. Язык тоталитарного общества как механизм политического подавления личности // Вопросы психолінгвістики. 2006. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-totalitarnogo-obschestva-kak-mehanizm-politicheskogo-podavleniya-lichnosti>

Анотація

Голощанова Є. О. Художньо-мовна ідеалізація образу Леніна в українській літературі соціалістичного тоталітаризму.

У роботі досліджено особливості формування та ідеалізації образу вождя-тирана в дитячій збірці «Слухаємо про Леніна» та в поезіях українських письменників 20-го століття. Виявлено специфіку побудови образу Леніна, класифіковано та проаналізовано мовні засоби його творення.

Аналіз зосереджено навколо кількох складників означеної теми: 1) заголовків поезії і їхньому впливу на сприйняття тексту; 2) зменшено-пестливій лексиці та її ролі в комунікації з дітьми; 3) мовних засобах, які витворювали образ Леніна, зокрема його зовнішність, дії та якості, які ставилися у приклад. Для дитячої аудиторії образ Ленін витворювався в побутовому річищі Маніпуляції відбувалися за допомогою ментального зближення, розроблення образу милого дідуся, якого треба любити.

У поезії для дорослих насамперед розглянуто мотиви, які вже зустрічалися в літературі для дітей. Акцентовано мотиви гіперболізації і сакралізації образу, мотиви вічної боротьби (з'являється жорстокість, яка була не характерна для дитячої літератури) Ленін при цьому зображується рятівником і спасителем. Ідеалізація образу комуністичного тирана мала спільну мету, але різні засоби впливу на аудиторії дитячого і дорослого віку.

Ключові слова: тоталітаризм, соціалізм, соцреалізм, ленінізм.

Annotation

Goloshchapova Y. Artistic and language idealization of Lenin's image in Ukrainian literature of socialist totalitarianism.

The article examines the peculiarities of the formation and idealization of the image of the tyrant leader in the children's collection "Listening to Lenin" and in the poems of Ukrainian writers of the 20th century. The specifics of the construction of Lenin's image have been revealed, the linguistic means of its creation have been classified and analyzed.

In children's literature, research is focused on several aspects: 1) titles of poetry and their influence on the perception of the text; 2) reduced-caressing vocabulary and its role in communication with children; 3) linguistic means that created the image of Lenin, in particular his appearance, actions and qualities that were set as an example. For the children's audience, the image of Lenin was created in everyday reality. Manipulations took place with the help of mental rapprochement, development of the image of a cute grandfather who should be loved.

In poetry for adults, motifs that have already appeared in children's literature are primarily considered. The motifs of hyperbolization and sacralization of the image are emphasized, motifs of eternal struggle (cruelty appears, which was not characteristic of children's literature), while Lenin is depicted as a savior and savior. In general, it is determined that the idealization of the image of Lenin had a common goal, but different means of influencing the audience of children's and adult age

In general, it is determined that the idealization of Lenin's image had a common goal, but various means of influencing the audience of childhood and adulthood.

Keywords: totalitarianism, socialism, social realism, Leninism.